

Pažinimo ir sąmonės filosofija

EMPIRIZMO DOGMŲ KRITIKA: UŽMOJAI IR RIBOS

Mindaugas Japertas

Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos katedra
K. Donelaičio g. 52, LT-44261 Kaunas
Tel. (+370 37) 327834
El. paštas: m.japertas@hmf.vdu.lt

Straipsnyje nagrinėjama nuo praėjusio šimtmečio vidurio analitinėje filosofijoje vykstanti pamatinių tradicinio empirizmo nuostatų, vadinamųjų empirizmo dogmų, kritinė revizija. Svarstoma, kokį pavildalą gali įgauti „dogmas“ atmetęs netradicinis Willardo V. O. Quine'o, Donaldo Davidsono ir Johno McDowellio, didžiųjų empiristinės tradicijos vidaus kritikų, empirizmas (Quine'o žodžiais, „empirizmas be dogmų“). Quine'as manė, jog empirizmui tereikia atsisakyti loginių pozityvistų palikimo – analitinių ir sintetinių teiginių skirties bei redukcionizmo idėjos. Po kelių dešimtmečių Davidsonas paties Quine'o filosofijoje įžvelgė empirizmo dogmą, kurią pavadino konceptualios schemos ir empirinio turinio dualizmu. Tačiau dar vėliau ir Davidsonas neišvengė kritikos: jį už nuolaidžiavimą proto ir gamtos dualizmui, kaip „tikrajam tradicinio empirizmo problemų šaltiniui“, kritikuoja McDowellas. Tebesitęsiantis įtakingų mąstytojų ginčas, principiniai jų nesutarimai dėl empirizmo pagrindų ir perspektyvų rodo, kad „dogmų“ atpažinimo, įvardijimo bei įveikimo procesas šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje dar nėra baigęsis.

***Pagrindiniai žodžiai:** empirizmas, kalba, patyrimas, konceptuali schema, empirinis turinys, proto ir gamtos dualizmas.*

Empirizmo ydų, tiek tikrų, tiek tariamų, viešinimo istorija yra turbūt ne ką jaunesnė už patį savo taikinį – empiristinę filosofijos tradiciją. Tai arena, kurioje niekuomet netrūko batalijų. Pasak filosofijos atlasų ir žinytų, nuožmiausias empiristinių teorijų kritikas visais laikais buvo įvairios konkuruojančios filosofinės tradicijos, racionalizmo, atmainos. Racionalizmo ir empirizmo ginčas (į šią ginčo sąvoką įtraukiant ir retkarčiais pasiekiamą, nors visada ne galutinį, jų sutaikymą) – populiaris ir subana-

linta filosofijos istorijų tema. Tačiau atsiribojus nuo gerai žinomų ginčo peripetijų, akį patraukia jau už jo veiksmo ribų išsižiebęs įdomesnis „vidinis“ konfliktas. Čia turiu omenyje dažnai neįvertinamą ne visai įprastą faktą, kad praėjusio šimtmečio viduryje bei antroje pusėje tradicinis empirizmas *savo paties viduje* subrandino labai stiprių, tačiau tradicijai oponuojančių ir ją iš esmės kritikuojančių srovių (suprantama, pirmiausia tai buvo pavieniai filosofai, originalios individualybės). Jos, filosofijai ke-

liamais tikslais dažniausiai likdamos ištikimos savitai empiristinei analitinei dvasiai, kai kurias svarbias, netgi esmines, tradicinio empirizmo nuostatas įvardijo kaip „dogmas“ ir kartu ėmėsi tiesti kelius „empirizmui be dogmų“. Kita vertus, planų sukurti „empirizmą be dogmų“ kontekste labai rimtai svarstyta, kokių mastu radikalias vidaus kritikos revizijas pergyvenusi, empiristinę tradiciją tęsianti filosofija ir toliau (ar vis dar) išlieka „empirizmu“.

Senas, dar Hume'o įtvirtintas vertybes perkainojančia reforma padvelkė, kai Willardas Van Ormanas Quine'as viename iš garsiausių savo straipsnių dvi kertines empirizmo doktrinas paskelbė niekuomet taip ir neįgavusiomis tinkamų formuluočių ir teoriškai nepamatuotomis; esą tai, griežtai tariant, „absurdai ir daugelio absurdų šaknys“, o kalbant diskretiškiau – „metafizinis tikėjimo dalykas“, „neempirinės empirizmo dogmos“ (Quine 1961). Tiesioginiu Quine'o taikiniu tapo loginiai pozityvistai, ko gero, uoliausi klasikinio britų empirizmo adeptai XX amžiaus pirmoje pusėje. Jo kritikos taikiklis pirmiausia nukrypo į empiristų tvirtinimą, kad visi teiginiai aiškiai dalijasi į dvi grupes ir yra arba analitiniai (kurių teisingumas arba klaidingumas priklauso tik nuo reikšmių, bet ne nuo faktų), arba sintetiniai (visada galiausiai atsiremiantys į faktus). Kartu Quine'as aštriai sukritikavo vadinamąją radikalaus redukcionizmo sampratą, pagal kurią kiekvienas prasmingas teiginys yra išverčiamas (redukuojamas) į teiginį apie tiesioginį juslinį patyrimą.

Sukylant prieš analitinių ir sintetinių teiginių skirtį svarbų vaidmenį atliko tai, jog Quine'as ryžtingai atmetė, jo manymu, nieko gero nedavusią *reikšmių bei prasmų (meanings)* kaip „tamsių tarpinių esybių“ (tarpinių tarp termino ir jo referento) traktuotę. Taip atsirado galimybė pagrindiniu reikšmės teorijos instrumentu pripažinti ne mįslingą reikšmių sritį, o kalbinių formų sinonimijos (t. y. reikšmės ta-

patumo) sampratą, kuri esą yra griežta ir tiksliai apibrėžiama logikos technikomis. Tačiau paskesni bandymai analitiškumą paaiškinti remiantis pirmiausia sinonimijos, o paskui ir šiai artimomis definicijos bei tarpusavio pakeičiamumo (*interchangeability*) sąvokomis atvedė Quine'ą prie visiškai neperspektyvios išvados, jog pačių pastarųjų sąvokų neįmanoma suprasti neapeliuojant į analitiškumą, kurio eksplikavimui jos ir buvo pasitelktos. Tokia uždara padėtis negalėjo tenkinti, nes į klausimą, kas yra analitinis teiginys, nepaisant įdėtų pastangų, liko neatsakyta, o neišspręsta aštri bei neatidėliotina analitiškumo problema neleido tinkamai suformuluoti, *kas gi vis dėlto sudaro tariamą skirtumą tarp „analitinių“ ir „sintetinių“ teiginių*¹.

Neradęs pasipirties aiškinamuosiuose modeliuose, analitiškumą priverstuose pripažinti galiausiai nepaaiškinamu, arba tiesiog „neredukuojama ypatybe“ („... modelis, kuris analitiškumą supranta tik kaip neredukuojamą ypatybę, vargiai gali nušviesti analitiškumo eksplikavimo problemą“), Quine'as pateikia nuostabiai paprastą versiją apie minimos skirties kilmę: „Yra akivaizdu, kad tiesa apskritai priklauso tiek nuo kalbos, tiek ir nuo ekstralingvistinio fakto“ (Ten pat: 36). Šis sveikas požiūris esą dažniausiai automatiškai interpretuojamas taip, jog ir kiekvieno *teiginio* teisingumas apskritai skaidomas į „kalbinį komponentą“ ir „faktinį komponentą“. O nuo čia jau vos žingsnis iki prielaidos, kad kai kuriuose teiginiuose faktinio komponento iš viso neturėtų būti. Vadinamieji analitiniai teiginiai – tai kaip

¹ Antai Quine'as rašo: „Aš nežinau, ar teiginys 'Visa, kas žalia, yra tįsu' yra analitinis. Bet ar mano svyravimas dėl šio pavyzdžio iš tikrųjų išduoda nevisišką 'žalio' ir 'tįsaus' 'reikšmių' supratimą, nevisišką jų pagavą? Nemanau. Sunkumą sudaro ne 'žalias' ar 'tįsus', bet 'analitinis'“ (Ten pat: 32).

tik tokie ypatingi teiginiai be faktinio komponento, teisingi vien dėl kalbos.

Tačiau šį požiūrį Quine'as nesvyruodamas įvardija kaip dogmą.

Dogmos šaknų, Quine'o tvirtinimu, reikia ieškoti kitoje empirizmo dogmoje – redukcionizmo idėjoje, kuri buvo itin gyvybinga XX amžiaus pirmoje pusėje populiarioje verifikacinėje reikšmės teorijoje. Redukcionizmo dogma niekur neišnyko net žlugus loginių pozityvistų bandymams teiginius apie fizinį pasaulį išversiti į teiginius apie tiesioginį patyrimą, taigi gerokai susikompromitavus pačiai filosofinei redukcijos sąvokai. Mat išlikę pastarosios pėdsakai atpažįstami ir labai paplitusiame požiūryje, kad kiekvienas teiginys, izoliuotas nuo kitų, jį supančių teiginių, gali būti atskirai patvirtintas arba nepatvirtintas. O tokia – kaip mano Quine'as, visiškai nepamatuota – prielaida yra didžiųjų empirizmo bėdų šaltinis. Vadinasi, kol ištikimai sekama minėtąja prielaida dėl atskirų teiginių patvirtinimo ar nepatvirtinimo, tol išlieka galimybė išskirti „ribinę rūšį teiginių“, kurie galioja (yra patvirtinti) *kad ir kas atsitiktų* (*come what may*), – analitinius teiginius.

Quine'as pasiūlo būdą, kaip empirizmą apvalyti nuo dogmų. Pirmiausia būtina atsakyti bet kokių „redukcijos į patvirtinamąjį patyrimą“ idėjos atžalų, taigi ir minties, kad kiekvieno individualaus teiginio teisingumą sudaro kalbinis komponentas ir faktinis komponentas. Tačiau *apskritai paėmus* mokslas priklauso ir nuo kalbos, ir nuo patyrimo, tik tai visiškai neatsekama pavieniuose mokslo teiginiuose: „... mūsų teiginiai apie išorinį pasaulį stoja prieš juslinio patyrimo tribunolą ne individualiai, bet tik kaip bendra organizacija (*as a corporate body*)“; „Empirinio reikšmingumo vienetas yra mokslo visuma“ (Ten pat: 41, 42). Senoji kalbos ir patyrimo (nekalbinio fakto) dualumo versija, skirta taikyti tik paviniams teiginiams,

Quine'o filosofijoje įgyja, Johno McDowellio žodžiais, savo „holistinį antrininką“ (McDowell 1996: 131), kuris sukurtas veikti jau ištisu teiginių sistemų lygmenyje.

Akivaizdu, kad cituotosios Quine'o tezės stipriai koreguoja empirizmo (tiek klasikinio, tiek loginio) sampratą, ir pirmiausia taip, jog dingsta pasitikėjimas „individualaus teiginio empiriniu turiniu“ kaip prasminga sąvoka. (Quine'as sako, kad net ir prieštaraujančio patyrimo akivaizdoje teiginį galima laikyti teisingu, kartu, pavyzdžiui, pataisius tam tikrus teiginius, vadinamus logikos dėsniais, kad ir negalimo trečiojo dėsnį.) Praranda prasmę ir kalbėjimas apie teiginius, nepalaikomus atsitiktinio patyrimo, o galiojančius „kad ir kas atsitiktų“², nes „[b]et kuris teiginys gali būti laikomas teisingu kad ir kas atsitiktų, jeigu padarysime pakankamai drastiškus pakeitimus kitoje sistemos vietoje“ (Quine 1961: 43). Tokiu būdu pakertama ir kita empirizmo dogma – analitinių ir sintetinių teiginių skirtis³.

Quine'o atliktą darbą aukštai įvertino Donaldas Davidsonas, filosofas, šiuolaikinėje em-

² Hilary's Putnamas straipsnyje „Dar kartą apie 'Dvi dogmas'“ yra atkreipęs dėmesį, kad tiesos, kuri yra *patvirtinta bet kuriuo atveju* (*confirmed no matter what*), sąvoka – tai ne Quine'o turima mintyje *analitiškumo* sąvoka, o veikiau gilesnes šaknis filosofijoje (ne tik empiristinėje) įleidusi *aprioriškumo* sąvoka. Tačiau nors Quine'as, anot Putnamo, ir supainiojo šiuos du dalykus, tai nesumenkina jo, „istorinės svarbos filosofo“, vaidmens, nes pateiktasis argumentas, tik jau suprastas kaip argumentas prieš *aprioriškumą*, yra svarus ir lieka galioti. Taigi Putnamas siūlo tokį „atitaisymą“: Quine'o teiginys, „kurį jis išreiškė, sakdamas, kad nėra jokio žymaus skirtumo tarp analitinių ir sintetinių tiesų“, turėtų būti išreikštas „sakant, kad nėra jokio žymaus skirtumo tarp *a priori* ir *a posteriori* tiesų“ (Putnam 1983: 87–88, 90, 92).

³ Quine'o deklaruojamas tikslas, atmetant analitiškumo ir sintetiškumo skirtį, yra didesnis – padaryti pragmatizmą nuodugnesnį, mat pirmtakai, jo manymu, suklupe ties šia skirtimi, sugebėjo nueiti tik pusę pragmatizmo kelio (Quine 1961: 46).

pirizmo vidaus kritikų komandoje, taip pat kaip ir Quine'as, pelnęs neginčijamo lyderio autoritetą⁴: „Mano požiūriu, ištrynus liniją tarp analitinio ir sintetinio, kalbos filosofija buvo išsaugota kaip rimtas dalykas, parodant, kaip ji galėtų būti plėtojama be to, ko negali būti, – apibrėžtų reikšmių“ (Davidson 2001: 145). Kaip žinoma, abejonėmis dėl „apibrėžtų reikšmių“ egzistavimo Quine'as itin išgarsėjo paskelbęs vadinamąją vertimo nedeterminuotumo koncepciją, kuria siekė parodyti, kad, esant tai pačiai interpretuotojo, stebinčio kalbėtoją ir jo aplinką, jutimų stimuliacijai (grubiai tariant, toms pačioms stebėjimo sąlygoms), stebimojo kalbėtojo pasakymą galima interpretuoti net keliais visiškai lygiaverčiais patenkinamais būdais, ir jau vien tai neleidžia sakinių griežtai dalyti į tuos, kurie laikomi teisingais dėl reikšmės, ir tuos, kurie laikomi teisingais remiantis stebėjimu. Vis dėlto pagrindinėje Quine'o argumentacijoje, nukreiptoje prieš analitiškumo ir sintetiškumo skirtį (dualizmą), Davidsonas mato ryškų nuolaidžiavimą tam, ką jis pats pavadina „schemos ir turinio dualizmu“, taigi *dar vienu* nepamatuotu, empiristinę filosofiją kompromituojančiu dualizmu. Šio antrojo dualizmo suklestėjimas idealiai sutampa su nuožmiausiu puolimu prieš pirmąjį.

Konceptualios schemos sąvoką ir doktrinas, kurioms išdėstyti ji vartojama, Davidsonas yra aptaręs įtakingame savo straipsnyje „Apie konceptualios schemos idėją“ (Davidson 1985)⁵;

⁴ Nors po abiejų filosofų mirties juos ir mus kasmet atskiria vis didesnis laiko atstumas, jie yra įsitvirtinę tarp šiuolaikinių mąstytojų elito ir priklauso gyvajai filosofijos dabarčiai.

⁵ Kaip pastebi Ernie's Lepore'as ir Kirkas Ludwigas (Lepore, Ludwig 2005: 305), su konceptualios schemos sąvoka susijusios dvi doktrinos. Pirmoji – tiesos (arba tikrovės) reliatyvumas konceptualios schemos atžvilgiu, kai tai, kas yra teisinga pagal vieną schemą, gali nebūti teisinga pagal kitą. Antroji – fundamentaliai skirtingų konceptualių schemų gausos galimumas,

čia pat galima rasti svarbių pastabų ir apie jos „antrąją pusę“ – empirinio turinio sąvoką⁶. „Dualizmas“, atsirandantis iš minėtųjų dviejų sąvokų supriešinimo, Davidsono kartais pavadinamas ir išsamiau, pavyzdžiui, „visuminės schemos (ar kalbos) ir neinterpretuoto turinio“ dualizmu (Davidson 1985: 187), o „schema“, pacituotoje formuluotėje tiesiog prilyginta „kalbai“, kitose vietose dar paaiškinama kaip „organizuojanti sistema“ (Ten pat: 189), „daiktų žiūros būdas ar perspektyva“ (Davidson 2001: 139); o „turinys“ patikslinus yra „kažkas, ką reikalinga organizuoti“, arba, kaip sykais formuluojama pačia plačiausiaja prasme, – „tikrovė“ ir „pasaulis“ (Davidson 1985: 189, 198).

Prisiminkime ką jau buvo proga pabrėžti: Quine'o logikos požiūriu, itin ryškio jo garsiajame puolime prieš „dvi empirizmo dogmas“⁷, tiesos gimimui vienodai svarbūs du skirtingi dalykai, būtent kalba, leidžianti sudaryti teiginių aibes, t. y. teorijas, ir, šalia to, nekalbiniai faktai, gamta, pasaulis, patyrimas, jutiminių dirgiklių kompleksas, paviršiaus (nervinių galūnių) dirginimai ar pan. Todėl nenuostabu, jog Quine'ui atmesti sintetiškumo ir analitiškumo skirtį atrodė neįmanoma neatsisakant šią ištikimai lydėjusios ir saugojusios reikšmės sampratos, tačiau jokių būdu nereiškę kartu atsižadėti empirinio turinio idėjos. Kaip tiksliai pažymi Davidsonas, „jeigu norime, galime laiky-

kai pripažįstamos kaip galimos nieko bendra tarpusavyje neturinčios konceptualios schemos. Nors būtent pastarajai Davidsonas skiria daugiausia dėmesio, o pirmąją vos pamini, tarp abiejų neabejotinai esama labai glaudaus ryšio: „... jeigu negali būti skirtingų konceptualių schemų gausos, tai šneka apie konceptualiai schemai reliatyvią tiesą yra tuščia“ (Ten pat).

⁶ Plačiau pastaroji sąvoka komentuojama studijoje „Koherencinė tiesos ir pažinimo teorija“ (Davidson 2001).

⁷ Straipsnis „Dvi empirizmo dogmos“ buvo įtrauktas į rinkinį, pavadintą *Logikos požiūriu* (*From a Logical Point of View*), ir yra vienas iš kertinių šio rinkinio straipsnių.

tis nuomonės, kad *visi* sakiniai turi empirinį turinį“ (Ten pat: 189), o Quine’as, nekyla abejonių, šitaip manyti norėjo (*turėjo* to norėti, nes buvo suinteresuotas išlaikyti savo „logikos pozūri“). Negana to, jam atrodė, jog reikšmių bei analitiškumo atmetimas yra visiškai suderinamas su kitu esminiu jo noru, noru išlaikyti ir visokeriopa ginti kalbos – konceptualios schemas įkūnytojos – idėją. (Lieka prisiminti, kad Quine’o vertimo nedeterminuotumo teorijoje ne kas kita, o skirtingų „konceptualių schemų“ pritaikymas sąlygoja, išliekant tokiai pačiai jutiminių receptorių stimuliacijai, skirtingų, bet lygiaverčių ir patenkinamų kokio nors pasakymo „vertimų“ ar interpretacijų galimybę.) Taip ant analitinio–sintetinio skirties griuvėsių Quine’o pastangomis iškyla konceptualios schemas ir empirinio turinio dualizmas: „Naujasis dualizmas yra pagrindas empirizmo, išlaisvinto iš nepamatuotų analitinio-sintetinio skirties ir redukcionizmo dogmų, t. y. išlaisvinto iš neveikiančios idėjos, kad mes galime vienteliu būdu, sakinys po sakinio, lokalizuoti empirinį turinį“ (Ten pat). Tačiau Quine’o filosofijoje, taigi pačiose tradicinio empirizmo dogmų kritikos gelmėse, atsiradęs alternatyvus dualizmas, pasak Davidsono, „pats yra empirizmo dogma, trečioji dogma. Trečioji ir turbūt pasakutinė, nes neaišku, ar, ją atmetus, dar liks kas nors ypatinga, vadintina empirizmu“ (Ten pat).

Davidsono straipsniuose pateikta nemaža argumentų, kodėl konceptualios schemas (kalbos) ir empirinio turinio („pasaulio“) skirtis yra nesuprantama ir todėl neverta ginti. Tačiau visais atvejais problema sukasi apie abiejų skirties sandų tarpusavio *santykį*, kurio pozityvus apibūdinimas paprastai lemdavo filosofiniu pozūriu itin svarbias pažinimo ir tiesos sampratas. Straipsnyje „Apie konceptualios schemas idėją“ Davidsonas nagrinėja įvairius šį santykį nusakančius įvaizdžius, o bene daugiausia dėmesio skiria „prisiderinimo“ (*fitting*) metafo-

rai, kurią pasitelkus, pavyzdžiui, sakoma, kad sakiniai, manymai ar teorijos (visa tai, kame esą randama „konceptuali schema“) *prisiderina* prie patyrimo ar jutimų liudijimų (evidencijos) visumos ir taip igyja „empirinį turinį“. Davidsono teigimu, teorijos prisiderinimas prie visos galimos evidencijos, empiristinėje tradicijoje tapatinamos su jusliniu patyrimu, reiškia tik viena: kad teorija yra teisinga. Toks metaforos perskaitymas bematant atskleidžia jos silpnybę: „Bėda ta, kad prisiderinimo prie patyrimo visumos sąvoka, lygiai kaip ir prisiderinimo prie faktų <...> sąvoka, <...> neprieda nieko suprantamo prie paprastos būti teisingam sąvokos. <...> Niekas, joks *dalykas* nepadaro sakinių ir teorijų teisingų: nei patyrimas, nei paviršiaus dirginimai, nei pasaulis negali sakinio padaryti teisingo. <...> Sakinys ‘Mano oda yra šilta’ yra teisingas, jei ir tik jei mano oda yra šilta. Čia nėra jokios nuorodos į faktą, pasaulį, patyrimą ar kokią nors evidenciją“ (Ten pat: 193–194). Išsklaidžius metaforines miglas ir posakį „konceptualios schemas prisiderinimas prie patyrimo“ interpretavus kaip slepiančią paprasčiausią mintį apie sakinių ir teorijų teisingumą, konceptualios schemas sąvoka tampa geriausiu atveju nereikalinga (o blogiausiu atveju – neteisėta, tačiau tam parodyti būtini tolesni Davidsono argumentai, kuriuos šiame darbe galiu be nuostolio aplenkėti). Kadangi, pasak Davidsono, tiesa nepaaiškinama nė apeliuojant į patyrimo, faktų ir panašias sąvokas, visą schemas–turinio skirtį jis siūlo apskritai atidėti į šalį⁸.

⁸ Pagrindinis Davidsono argumento tikslas – parodyti, kad kalba apie radikaliai skirtingas konceptualias schemas yra nesuprantama, ir taip iš principo kvestionuoti skirtingų schemų galimybę. Tačiau „jeigu negalime suprantamai sakyti, jog schemas yra skirtingos“, kartu netenka prasmės ir pasakymas, kad esama tik *vienos* (visiems bendros) schemas (Ten pat: 198). Taigi galutinė argumento išsklaida konceptualios schemas sąvoką ištuština visiškai.

Konceptualios schemas ir „pasaulio“, kuris dar tik laukia „konceptualizacijos“, dualizmo nesuprantamumas skatino nuoseklų pasirinkimą epistemologijos srityje ginti koherencijos teoriją (Davidson 2001). Koherencinės pažinimo teorijos esmę sudaro „tvirtinimas, kad motyvu laikytis manymo (*belief*) gali būti tik kitas manymas, ir niekas daugiau. Jos šalininkas atmeta kaip nesuprantamą kitos rūšies pateisinimo pagrindo ar šaltinio reikalavimą“ (Ten pat: 141). Tvirtu Davidsono įsitikinimu, manymų visumai pateisinamojo pagrindo ieškoti anapus tos visumos yra absurdiška: manymus epistemologiškai pateisina tik jų dėmė su kitais į vieną visumą įeinančiais manymais, ir tai yra vienintelis bei pakankamas *motyvas* (*reason*) juos laikyti teisingais. Tad *prima facie* atrodo, jog koherencijos teorija, neskirdama vaidmens nei „pasauliui“, nei „jusliniam patyrimui“, nei „nervinių galūnių dirginimui“, iš tiesų atsisako ne tik empirizmo dogmų, bet ir viso to, kas apskritai ją dar leistų vadinti empirizmu.

Vis dėlto toks Davidsono koherencijos sampratos pristatymas būtų skubotas ir turbūt tendencingas. Kad Davidsonas nėra labai suinteresuotas „empirizmo“ išsaugojimu savo filosofijoje – neginčytina. Tačiau jis nenusiteikęs išsižadėti minties apie „objektyvios tiesos“ galimybę, ir tai nedviprasmiškai pasakyta straipsnio „Apie konceptualios schemas idėją“ pabaigoje: „Atsisakydami schemas ir pasaulio dualizmo, mes neatsisakome pasaulio, bet atkuriame netarpišką sąlytį su pažįstamais objektais, kurių grimasos (*antics*) daro mūsų sakinius ir nuomones teisingus arba klaidingus“ (Davidson 1985: 198). Kadangi būtent pasaulio praradimas yra pagrindinė dingstis priekaištauti standartinėms koherencijos teorijoms, siekiant priimtinos koherencijos sampratos, reikia įvertinti ne tik manymų tarpusavio santykius, bet ir „tai, kaip manymo turinys priklauso nuo jo priežastinių ryšių su pasauliu“ (Davidson 1990: 305).

Šiaip ar taip, mūsų prieiga prie pasaulio yra pojūčiai. Išnagrinėjęs santykį tarp pojūčio ir manymo, Davidsonas daro išvadą, kad jis yra ne loginis, o kauzalus. (Tai galiausiai reiškia, kad mūsų manymus *paskatina* (*cause*) mūsų juntami išoriniai įvykiai ir objektai; pastarieji, dar kitaip tariant, yra išorinės mūsų manymų apie pasaulį *priežastys*.) Tačiau tik tiek, mat „priežastinis manymo paaiškinimas neparodo, kaip ar kodėl manymas yra pateisintas (*justified*)“ (Davidson 2001: 143). Sukelti manymus yra viena; juos pateisinti – visai kas kita. Ir taip yra todėl, kad manymų priežastys (*causes*) priklauso episteminiu atžvilgiu „išoriškam“ ir nesvarbiam fizinio priežastingumo lygmeniui, o motyvai (*reasons*) laikytis manymo (t. y. jo pateisinimo šaltinis, arba epistemologinis pagrindas) gali atsirasti tik iš esmės skirtingame nuo pirmojo loginiame (racionaliajame) lygmenyje⁹.

Kad ir paradoksalu, bet Davidsono mintis yra tokia: sąlytį su pasauliu išlaikyti nesugriautą ir nepažeistą (o tai pirmiausia reiškia – suprantamą) galime tik tada, jei manymui pateisinimo ieškosime dairydami į kitus tos pačios visumos manymus ir ryžtingai nusiteiksime į savo pažinimo sampratą neįsileisti jokių „episteminių tarpininkų“ tarp mūsų manymų ir jų objektų pasaulyje. Tačiau pojūčių atliekamas priežastinis tarpininkavimas yra visai kas kita, ir jį pripažinti ne tai kad nedraudžiama, bet –

⁹ Sekant Wilfridu Sellarsu, pastarąjį galima vadinti „motyvų logine erdve“ (*logical space of reasons*). Analitinės filosofijos klasika tapusioje studijoje „Empirizmas ir sąmonės filosofija“ Sellarsas sako, jog „apibūdinami epizodą ar būklę kaip *žinojimo* [epizodą ar būklę], mes nepateikiame to epizodo ar būklės empirinio aprašymo; mes randame jam vietą motyvų, pateisinimo ir galėjimo pateisinti tai, kas yra sakoma, loginėje erdvėje“ (Sellars 1963: 169). Kita vertus, sąvokos, kuriomis „empiriškai aprašomas“ fizinis priežastingumas, tuomet priklausytų „dėsniui sričiai“, arba „gamtos loginei erdvei“ (*logical space of nature*) (McDowell 1996: xiv, 71).

norint išlaikyti saitus su pasauliu – besąlygiškai būtina. „<...> paprasčiausiais ir metodologiškai pačiais svarbiausiais atvejais, – rašo Davidsonas, – manymo objektus turime laikyti esant to manymo priešastimis. <...> Komunikacija prasideda ten, kur priešastys sueina (*converge*): tavo pasakymas reiškia tai, ką ir mano, jeigu nuomonę dėl jo teisingumo sistemiskai nulemia tie patys įvykiai ir objektai“ (Davidson 2001: 151). Taigi Davidsono „radikaliam interpretuotojui“ pripažinti interpretuojamąjį kalbėtoją teisiu „reiškia [manymų] priešastis tapatinti su jo [kalbėtojo] manymų objektais“ (Ten pat: 152). Reikiamą objektyvumą užtikrina neproblemiškas „priežastinis ryšys su pasauliu“: „paprasiausiose ir metodologiškai pačiose svarbiausiose“ situacijose interpretacija yra priklausoma (ne epistemologiškai, bet grynai fizinio priešastingumo prasme) nuo manymo priešasčių – išorinių įvykių ir objektų, kurie, viena vertus, išprovokuoja kalbėtojo pasakymą bei sąlygoja tai, kas jo manoma ir sakoma, o kita vertus, neišvengiamai veikia interpretuotoją, kai šis mėgina nustatyti interpretuojamojo pasakymo ir manymo turinį.

Ar tiesos ir pažinimo teorija, sutraukiusi schemas–turinio dualizmo raiščius ir išsivadavusi iš „trečiosios dogmos“ nelaisvės, dar turi ypatingų empirizmo bruožų, ar kartu su „paskutiniąja“ savo dogmatine prielaida iš filosofijos žemėlapiu ištrinamas ir pats empirizmas, kaip, priešingai Quine'o svajonei, „be dogmų“ apskritai negalintis gyvuoti? Davidsonui tai tik tariama, nekonstruktyvi dilema. Užuot gilinėtis į empirizmo išlikimo, tapatybės ir veiksmingumo šiandieninėje filosofijoje klausimus, jis tiesiog pasinaudoja ir džiaugiasi „tinkamos epistemologijos“ sudaroma galimybe „būti realistais visose srityse“, t. y. objektyvias teisingumo sąlygas traktuoti kaip priemonę reikšmei suprasti, išpažinti realistinį požiūrį į tiesą ir galiausiai tvirtinti, kad mes pažįstame „ob-

jektyvų pasaulį, nepriklausomą nuo mūsų mąstymo ar kalbos“ (Ten pat: 137–138). Kai lemiamas pasirinkimas svyruoja tarp „būti ar nebūti *realistu?*“, rūpintis dar ir dėl *empirizmo* likimo atrodo per menka, o galbūt net iš viso neverta. Svarbu viena – puoselėjant „netarpišką sąlytį su pažįstamais objektais“, neleisti išsprūsti *realiam pasauliui*. Davidsonas mano, jog įsivedus tokius „episteminius tarpininkus“ kaip *patyrimas* (pojūčiai, įspūdžiai, jutimų duomenys ir pan.), šis pirmaeilis uždavinys, jeigu netampa neįgyvendinamas, tai bent jau stipriai apsunkinamas.

Tačiau ar iš tiesų nuosekli empirizmo dogmų kritika veda prie paties empirizmo pabaigos? Naujausioji empirizmo dogmų kritikos istorija (tiksliau, paskutiniai jos etapai) neleidžia šitaip teigti. Kritikos ar, kaip pats veikiau būtų linkęs sakyti, diagnostikos estafetę iš Davidsono perėmęs Johnas McDowellas, šiandien kolegų tituluojamas aukščiausios klasės filosofu¹⁰, yra apibūdinamas kaip *empiristas*, nors ir neklasikinis, net trijose srityse – epistemologijoje, semantikoje ir sąmonės filosofijoje¹¹. McDowellio nuomone, empiristinių nuostatų filosofijoje atsisakymas tikrai nepadedą stiprinti saitų su pasauliu. Taigi empirizmo pabaigos reikės palaukti – ir, ko gero, artimiausiu metu dar nesulauksime.

Empirinės minties epistemologijai skirtoje knygoje *Sąmonė ir pasaulis* McDowellas ieško atsakymų į klausimą, koku būdu „empirinis mąstymas yra racionaliai suvaržytas patyrimo“ (McDowell 1996: 67). Jis nelinkęs pirmiau svarstyti, ar „empirinis mąstymas yra racionaliai suvaržytas patyrimo“, nes neišivaizduoja

¹⁰ Pasak Charleso Travo, McDowellas yra „aukščiausios klasės ta prasme, kuria per šimtmetį būna tik keli aukščiausios klasės filosofai“ (Travis 2000: 533).

¹¹ Taip McDowellą apibūdina Robertas Brandomas (Brandom 2002: 92).

neigiamo atsakymo galimybės: jam tai reikštų kapituluojant pripažinti, jog tariamai turiniga mintis apie pasaulio įvykius ir objektus nėra susaistyta su tikrove, nėra *empirinė*. Taigi savo požiūriu, kad „patyrimė pasaulis daro racionalią įtaką mūsų mąstymui“ (Ten pat: 34), McDowellas akivaizdžiai prieštarauja minėtai Davidsono pozicijai, kad patyrimė pasaulis mūsų mąstymui daro tik kauzalią įtaką. Kas slypi už šio dviejų mąstytojų nesutarimo ir kodėl McDowellas nepitaria, galima sakyti, principinei Davidsono tiesos ir pažinimo teorijos vietai? Atrodo, jog požiūrių susidūrimas McDowellą pirmiausia parodo kaip įžvalgų Davidsono *kritiką*¹² (lygiai kaip kad Davidsonas anksčiau pasirodė kaip toks pat įžvalgus Quine'o kritikas).

McDowellio ginčui su Davidsonu nė kiek netrukdo tai, kad pastarojo nagrinėjama schemas–turinio dualizmo problematika ir vartojama terminija pirmojo yra perkeliama į Kanto nužymėtą filosofijos perspektyvą. „(Empirinis) turinys“, t. y. egzogeninis pažinimo veiksnys, kantiškai suprantant, priskirtinas jusliniams stebiniams, kurie gali atsirasti tik dėl to, kad juslumui, kaip vienai iš mūsų pažintinių galių, yra būdingas imlumas. „(Konceptuali) schema“ (endogeninis pažinimo veiksnys) taip pat turi atitikmenį Kanto filosofijoje: Kantui gebėjimas mąstyti, arba taikyti sąvokas, yra intelektas, o šiai antrajai mūsų pažintinei galiai būdingas spontaniškumas, t. y. savarankiškas, iš išorės nesuvaržytas veikimas. Tačiau Kantas pabrėžia, jog iš sąvokų sudarytos mintys be jas suvaržančių stebinių būtų tiesiog *tuščios*, empirine prasme niekinės. Tad sutinkant, kad „empirinio manymo sistemos yra spontaniškumo ir imlumo veikimo išvien rezultatas“ (Ten pat: 138), kantiškais terminais McDowellio

sprendžiama problema ima skambėti taip: „kaip intelekto spontaniškumas gali būti suvaržytas juslumo imlumo“ (McDowell 1998a: 366)? Problemai spręsti McDowellas kelia vieną vienintelį išankstinį reikalavimą, kad sąveika tarp dviejų pažintinių gebėjimų būtų *racionali*: „... mums reikia matyti stebinius kaip esančius racionaliuose santykiuose su tuo, ką turėtume mąstyti, o ne šiaip tik priežastiniuose santykiuose su tuo, ką mąstome“ (McDowell 1996: 68)¹³.

Davidsonas racionalių pateisinimą mintims, arba manymams, randa ne jų „išorėje“, o kitoje mintyse. Tačiau, – ta proga klausia McDowellas, – ar galime būti tikri, jog tokiu atveju tai, kam ieškome pateisinimo bei motyvų laikytis, išvis yra mintys – ne tuščios, bet jau įgyjusios kokį nors turinį? Mat jeigu tarp stebinių ir minčių nematome jokių racionalių ryšių, tuomet klausimai pradeda kilti kaip tik dėl minčių turinio, dėl jų tapatybės, dėl jų buvimo *mintimis*. O tokie klausimai yra ankstesni už reikalą pateisinti ar surasti motyvų laikytis, kad ir koks svarbus jis būtų.

Suprantama, McDowellui rūpi išsiaiškinti, kas gi vis dėlto lėmė tai, jog manymų pateisinimui (racionaliam suvaržymui) Davidsonas kategoriškai draudžia apeliuoti į pojūčius, įspūdžius ar kokį nors kitokį patyrimą, kuris esą tinka nustatyti tik manymų (fizinėms) priežastims – tai, kas suvaržo kauzaliai. McDowellas pateikia tokią diagnozę: Davidsonas, kovodamas su schemas–turinio dualizmu, pats pasiduoda *dualizmui*, kuris yra „tikrasis tradicinio empirizmo problemų šaltinis“, būtent proto (*reason*) ir gamtos dualizmui (Ten pat: 153, 155). Šį dualizmą (kartu su jo invariantu „normos ir gamtos dualizmas“), pasak McDowellio, galima laikyti „gilesniu“, palyginti su dau-

¹² Pats McDowellas turbūt labiau norėtų būti pavadintas Davidsono filosofijos *diagnostiku*.

¹³ Tai, ką mąstome, mus suvaržo tik kauzaliai, o tai, ką *turėtume* mąstyti, pateikia tam tikrą normą ir suvaržo racionali, leidžia kritiškai apmąstyti.

gelių kitų žinomų moderniosios filosofijos dualizmų, tokių kaip subjekto–objekto ar minties–pasaulio dualizmai (Ten pat: 93–94). Ironiška, tačiau kaip tik Davidsono demaskuota ir įveikta „trečioji empirizmo dogma“, atrodo, dar nebuvo paskutinė (priešingai, negu jis pats tikėjosi)¹⁴.

McDowellas išsikelia savo filosofijai išskirtinį ir ambicingą tikslą – pabandyti pagaliau „protą ir gamtą sutaikyti“ (Ten pat: 86). Šio tikslo subtiliai siekiama per visą garsiąją jo knygą, ir daugybės jo argumentacijos subtilybių čia atskirai neaparsiu. Susitelksiu vos ties pora iškilųjų momentų, puikiai suprasdamas, kad jie neatskleidžia visų gilumoje slypinčių McDowellio filosofijos išteklių.

Brandinant proto ir gamtos sutaikymo sumanymą, bene daugiausia pastangų teko įdėti į naujos patyrimo sampratos apmatavimą, kad patyrimą būtų galima visiškai koherentiškai suprasti kaip „racionalų empirinio mąstymo suvaržymą“. McDowellio siūloma naujoji patyrimo samprata iš esmės skiriasi nuo pasitaikančios Davidsono epistemologijoje. Skiriasi ji ir nuo jai gerokai giminingesnės jos tiesioginės pirmtakės – kantiškosios patyrimo, arba empirinio pažinimo, sampratos, kurios kertinis akmuo yra spontaniškumo ir imlumo sąveika. McDowellui dar labiau negu apie „transcendentalinę dedukciją“ kalbėjusiam Kantui rūpi ne tiek pati ši sąveika, kiek jos *racionalus pobūdis*, kuris leistų patyrimą laikyti pateisinančiu ir motyvuojančiu mūsų mintis apie pasaulį. McDowellas atmeta požiūrį, kad juslumas yra nepriklausomas nuo to, kas sąvokiška, ir patyrimą supranta kaip „konceptualiųjų gebė-

jimų aktualizavimą jusliniame suvokime“ (McDowell 1998a: 367); jam patyrimo epizodai yra „būsenos arba įvykiai, kuriuose veikia konceptualieji gebėjimai“ (McDowell 1996: 49) ir kurie dėl to bent iš dalies skleidžiasi sąvokų erdvėje, pagal gana netikėtą sumanymą įsiterpusioje į gamtos erdvę ar net su šia sumišusioje. Taigi tai, kas apskritai būdinga spontaniškumui ir kas autentiškai pasireiškia intelekto operacijose, – „konceptualiuosius gebėjimus“ – McDowellas tam tikru mastu išvelgia jau „veikiančiame imlume“ (jyslume). Tiesa, čia jie veikia tik pasyviai („pasyvus veikimas“ – apibūdinimas ties prieštaravimo riba!), tačiau ne ką kita, o juos naudojame ir aktyviame mąstyme, darydami sprendimus¹⁵. (Juk, pavyzdžiui, (pasyvų) regėjimą, *kad yra taip ir taip*, ir (aktyvų) sprendimą, *kad yra taip ir taip*, sieja tas pats turinys (*kad yra taip ir taip*.) Pasak McDowellio, tokia sąsaja galima ir suprantama, nes turinys abiem atvejais yra *konceptualus*: ne tik mąstymo, bet ir „[juslinio] patyrimo turinys yra konceptualus“ (McDowell 1996: 45).

Konceptualaus turinio sąvoką galima interpretuoti kaip lemiamą McDowellio laimėjimą suvienijant protą (taigi mūsų spontaniškumą, konceptualiuosius gebėjimus) ir gamtą (taigi mūsų imlumą, juslinio suvokimo gebėjimą). Prisiminkime: Davidsono filosofijoje konceptualios schemos ir empirinio turinio skirtis laikoma empirizmo dogma, kliudančia „netarpiškam sąlyčiui su pažįstamais objektais“. McDowellas, be abejo, nesiekia atkurti dogmatinio dualistinio

¹⁴ Nors McDowellas proto ir gamtos dualizmo tiesiai nevadina „dogma“, paralelės siūlosi pačios. Nėgama to: tai ne šiaip (eilinė) „ketvirtoji empirizmo dogma“, o *gilus visos moderniosios filosofijos dualizmo ir problemų šaltinis*.

¹⁵ Kitur McDowellas atkreipia dėmesį į skirtumą tarp konceptualiųjų gebėjimų *naudojimo* mūsų sprendimuose ir jų *aktualizavimo* jusliniame patyrimo: antroju atveju jie visada pradeda veikti nevalingai, o pirmuoju, su tam tikromis retomis išimtimis (pavyzdžiui, kai aiški mintis staiga dingtelėja į galvą), juos pasitelkiame sąmoningai (McDowell 1998b: 440).

schemos ir turinio santykio, tačiau jam ypač rūpi išvengti dar gilesnės vilkduobės – proto ir gamtos dualizmo. Patyrimo „konceptualus turinys“ implikuoja tiek empirinį turinį, kuriuo išreiškiamas ryšys su pasauliu ir be kurio būtų neaišku, kaip operavimas sąvokomis yra suvaržytas iš išorės ir nėra pats save pateisinantis, tiek *konceptualiųjų* gebėjimų dalyvavimą, paaiškinantį, jog patyrimas empirinį mąstymą suvaržo būtent *racionaliai* (o ne tik fiziškai ar kauzaliai, kaip tvirtino Davidsonas)¹⁶. *Išorinio racionalaus* suvaržymo reikalavimas pašalina visas abejones dėl būtinų mąstančios empirinės sąmonės saitų su pasauliu: „Suvaržymas kyla iš

anapus mąstymo, bet ne iš anapus to, kas *mąstoma*“ (Ten pat: 28). Konceptualaus turinio sąvokoje sutaikius protą ir gamtą, pasaulis išlieka išoriškas sąmonei, o epistemologinei sąmonės ir pasaulio santykių aptarčiai pagaliau suteikiamas *racionalus*, normatyvus pagrindas.

Taip McDowellio filosofijoje empirizmas bando išnaudoti dar vieną galimybę būti nedogmatinis. Kontroversiška empirizmo dogmų kritikos istorija leidžia gana patikimai spėti, kad ir šis bandymas nebus paskutinis. Galbūt iš tiesų filosofija gyva savo „dogmomis“ – tuo, ką jai reikia kaskart iš naujo atpažinti, įvardyti ir įveikti?

LITERATŪRA

Brandom, R. 2002. „Non-inferential Knowledge, Perceptual Experience, and Secondary Qualities: Placing McDowell's empiricism“, in *Reading McDowell: On Mind and World*, ed. N. H. Smith. London and New York: Routledge, p. 92–105.

Davidson, D. 1985. „On the Very Idea of a Conceptual Scheme“, in Davidson, D. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, p. 183–198.

Davidson, D. 1990. „The Structure and Content of Truth“, *The Journal of Philosophy* LXXXVII (6): 279–328.

Davidson, D. 2001. „A Coherence Theory of Truth and Knowledge“, in Davidson, D. *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford: Oxford University Press, p. 137–157.

Evans, G. 1982. *The Varieties of Reference*, ed. J. McDowell. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.

Lepore, E.; Ludwig, K. 2005. *Donald Davidson*. Oxford: Oxford University Press.

McDowell, J. 1996. *Mind and World*. With a New Introduction. Cambridge, Mass, London: Harvard University Press.

McDowell, J. 1998a. „Précis of *Mind and World*“, *Philosophy and Phenomenological Research* LVIII (2): 365–368.

McDowell, J. 1998b. „Having the World in View: Sellars, Kant, and Intentionality“, *The Journal of Philosophy* XCV (9): 431–491.

Putnam, H. 1983. „Two Dogmas' Revisited“, in Putnam, H. *Realism and Reason: Philosophical Papers*, Volume 3. Cambridge: Cambridge University Press, p. 87–97.

Quine, W. V. O. 1961. „Two Dogmas of Empiricism“, in Quine, W. V. O. *From a Logical Point of View*. Second edn., revised. New York: Harper & Row, Publishers, p. 20–46.

Sellars, W. 1963. „Empiricism and the Philosophy of Mind“, in Sellars, W. *Science, Perception and Reality*. London: Routledge & Kegan Paul, p. 127–196.

Travis, C. 2000. „Taking Thought“, *Mind* 109, 435: 533–557.

¹⁶ Šiais klausimais McDowellas polemizuoja ir su Garethu Evansu, neigusiu konceptualiųjų gebėjimų vaidmenį (jusliniame) patyrimo ir pripažinusiu tik „nekonceptualų“ patyrimo paties savaime turinį (Evans 1982: 227). Nepaisant to, Evansas kalbėjo apie tai, – McDowellio manymu, nenuosekliai, – kad (juslinį) patyrimą ir visavertį konceptualų turinį turintį sprendimą sieja racionalūs ryšiai: esą sprendimas, kitaip dar vadinamas konceptualizacijos procesu, *remiasi* (tačiau kaip *gali* remtis?) tokiu patyrimu.

CRITIQUE OF THE DOGMAS OF EMPIRICISM: IT'S SCOPE AND LIMITS

Mindaugas Japertas

Summary

The article looks into the recent history of the repudiation of the so-called dogmas of traditional empiricism, starting with “Two Dogmas of Empiricism”, a celebrated paper by Willard V. O. Quine. Quine initiated, but was not to bring to an end, the whole enterprise of debunking and rejecting the untenable dogmas. A few decades later, Donald Davidson found the dualism of the conceptual scheme and empirical content at work in Quine’s own philosophy and labelled it “the third, and perhaps

the last,” dogma of empiricism. It was not the last, however. John McDowell, the author of *Mind and World*, criticized Davidson for succumbing to the dualism of reason and nature, a “dogma” which he claims to be the real source of the familiar dualisms of modern philosophy (surely including the empiricist tradition).

Keywords: empiricism, language, experience, conceptual scheme, empirical content, dualism of reason and nature.

Iteikta 2007 02 10